

BOLALARDAGI PSIXIK RIVOJLANISH VA TA'LIM

Mamasodiqov Bahromjon To'lanboy o'g'li

Namangan viloyati Norin tuman 29-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur mavzuda bolalarning psixik rivojlanishi va ta'lim jarayoni o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, yosh xususiyatlarining o'quv faoliyatiga ta'siri hamda ta'limning psixik rivojlanishdagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: psixik rivojlanish, ta'lim, bola, tafakkur, xotira, nutq, yosh davrlari

KIRISH

Bolaning psixik rivojlanishi va ta'lim jarayoni bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan muhim jarayonlardir. Ta'lim nafaqat bilim berish, balki bolaning aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Psixik rivojlanish jarayonida bola asta-sekin sezgi, idrok, xotira, tafakkur va nutq kabi psixik jarayonlarni egallab boradi. Bu jarayonlar ta'lim orqali yanada takomillashadi va mustahkamlanadi.

Ta'lim bolaning tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Dars jarayonida o'quvchi tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa uning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

Shuningdek, ta'lim xotira va diqqatni rivojlantirishga ham yordam beradi. Muntazam o'qish va mashqlar bajarish orqali bola ma'lumotlarni tez va to'g'ri eslab qolishni o'rganadi.

Nutq rivojlanishi ham ta'lim jarayonida faollashadi. O'quvchilar o'z fikrini ifoda etish, savollarga javob berish va muloqot qilish orqali nutqiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bolaning psixik rivojlanishiga yosh davrlari ham katta ta'sir ko'rsatadi. Har bir yosh bosqichida ta'lim mazmuni va uslublari bolaning psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi kerak. O'qituvchi ta'lim jarayonida individual yondashuvni qo'llashi muhimdir. Chunki har bir bola o'ziga xos qobiliyat va tezlikda rivojlanadi.

Bolalardagi psixik rivojlanish — bu ma'rifiy (tafakkur, xotira), nutqiy, hissiy va irodaviy jarayonlarning shakllanishi bo'lib, u maktabgacha yoshda (3-7 yosh) eng jadal kechadi. Bu davrda o'yin va ta'lim orqali bolaning ongli xotirasi, ijodiy xayoloti va nutqi rivojlanadi, shuningdek, emotsional-ijtimoiy ko'nikmalari shakllanadi.

Asosiy psixik rivojlanish bosqichlari va xususiyatlari:

- **Ilk yosh (1-3 yosh):** Nutqning jadal rivojlanishi, obyektlar bilan manipulyatsiya qilish va o'zlikni anglashning boshlanishi.
- **Maktabgacha yosh (3-7 yosh):** Tafakkurning konkret-obrazli shaklga o'tishi, qiziquvchanlikning ortishi va hissiy-irodaviy sohaning shakllanishi.

- **Psixik jarayonlar:** Xotira ongli tus oladi, diqqat barqarorlashadi, tasavvur va ijodiy tafakkur kengayadi.

Ta'lim va tarbiyaning psixik rivojlanishga ta'siri:

- **O'yin faoliyati:** O'yin orqali bolalar ijtimoiy rollarni o'rganadilar, qoidalarga bo'ysunishni va hissiyotlarini boshqarishni mashq qiladilar.
- **Ta'limiy muhit:** Rivojlantiruvchi o'yinchoqlar, muloqot va ijodiy topshiriqlar tafakkurni shakllantiradi.
- **Emotsional rivojlanish:** Bolalarning psixologik holatini baholash ularning kelajakdagi muvaffaqiyati va ruhiy salomatligi uchun muhimdir.

Muhim Tavsiyalar:

- Bolaning qiziqishlariga asoslangan ta'lim usullarini qo'llash.
- O'yin va ta'limni uyg'unlashtirish.
- Bolaning emotsional ehtiyojlariga e'tibor berish.

Psixik rivojlanish va bu o'zgarishlarga sabab bo'ladigan kuchlar o'rtasidagi munosabat qonunlarini o'rganish – yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining muhim va dolzarb muammolaridan biridir. Ta'lim bolaning psixik rivojlanishi jarayonida belgilovchi rol o'ynaydi. Ta'lim tabiiy iste'dod, ijtimoiy muhit va u yoki bu yosh uchun samarali, tushunarli ta'lim usullariga asoslanadi. Shunday qilib, shu narsani ko'rish mumkinki, go'daklikda ko'rgazmali-harakatli

fikrlash, keyin esa ko'rgazmali-obrazli, og'zaki- mantiqiy, mavhum, umumiy nazariy fikrlash turlari paydo bo'ladi.

Rivojlanish jarayonida faqat bilim va harakat usullarining o'zgarishi, murakablashishi sodir bo'lmaydi. Bolaning psixik rivojlanishi uning butun shaxsidagi o'zgarishlar, ya'ni shaxsning umumiy xususiyatlari rivojlanishini o'z ichiga oladi. Rivojlanish dinamikasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- bola shaxsini yo'naltirishdagi umumiy xususiyatlar (o'qish, anglash, atrofdagilar bilan munosabat),
- faoliyatining psixologik tuzilishi xususiyatlari (motiv, maqsad, ob'ekt) va
- anglash mexanizimining rivojlanish darajasi.
- Shunday qilib, bolaning butun rivojlanish jarayonini uch qismga bo'lish mumkin:
- ta'lim jarayonida bilim va faoliyat usullarining rivojlanishi,

2) egallangan usullarni tatbiq etish mexanizmlarining psixologik rivojlanishi,

3) shaxs umumiy xususiyatlarining rivojlanishi (yo'naltirilganlik, faoliyatning psixologik tuzilishi, anglash va fikrlash).

Ko'rsatilgan rivojlanish yo'llarining har biri o'ziga xos. Bu yo'llarning barchasi o'zaro bog'liqlik va faqat birgalikdagina psixik rivojlanish deb ataluvchi shaxsdagi o'zgarishlar jarayonini tashkil etadi.

Bir tomondan, bolaning o‘z ota-onasidan meros sifatida o‘zlashtirgan sifatleri: anatomo-fiziologik xususiyatlar, miya faoliyatining o‘ziga xosligi, tana tuzilishi albatta psixologik jihatdan odam bolasining muhitga moslashuvi, unda erkin harakat qilishi, jarayonlarni ongida aks ettirishiga sabab bo‘ladi. Chunki oddiygina anatomik anomaliya holati (qo‘l yoki oyoqning kaltaligi) psixikaga va shaxsning jamiyatda o‘zini tutishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ikkinchi tomondan, tashqi muhit ta‘sirini ham inkor etib bo‘lmaydi. Masalan: agar bola maxsus o‘quv maskanlarida o‘qimasa, unga tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatilmasa, uning rivojlanishi qanday bo‘lishini tasavvur qilish qiyin emas.

Bolaning psixik taraqqiyotida ta‘lim-tarbiya hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Hozirgi kunda ta‘lim-tarbiya bilan taraqqiyotning o‘zaro munosabati masalasida bir qancha ta‘limotlar mavjud:

Ta‘lim-tarbiya va taraqqiyot jarayonlari bir-biridan mustaqil.

Ta‘lim-tarbiya ayni patda taraqqiyotdir.

Ta‘lim-tarbiya va taraqqiyot boshqa-boshqa jarayonlar bo‘lsada, bir-biriga ta‘sir etadi.

Shaxsdagi barcha psixik xususiyatlarning ijodiy faolligining rivojlanish manbaalari uning tevarak atrofidagi ijtimoiy muhitda, jamiyatdadir. Inson shaxsi determinlashgan (sababiy bog‘liqlikda) bo‘lib ijtimoiy turmush bilan bog‘liqdir. Shaxsning taraqqiyoti odamlar bilan munosabatda yuzaga keladigan ijtimoiy tajribani egallash jarayonidan iboratdir. Bu kelajakda insonning psixik xususiyatlari, ya‘ni

uning ahloqiy sifatlari, xarakteri, irodaviy hislatlari, qiziqishlari, mayl va qobiliyatlarining tashkil topishiga ta'sir qiladi.

Shuningdek, psixik va biologik taraqqiyot muayyan shart-sharoitlarda tarkib topadi. Biz odamni ijtimoiy zot deymiz. Lekin uning biologik mohiyatini inkor qilib bo'lmaydi. Chunki odamning psixik rivojlanishi uchun tabiiy, biologik imkoniyatlar nihoyatda zarurdir. Insonning psixikasi normal shakllanishi uchun uning biologik tuzilish, miyasi va asab tizimi bo'lishi shart. Insonning biologik tuzilishi psixik taraqqiyot uchun muhim shartdir. Bu tabiiy xususiyatlar psixik rivojlanishni harakatga keltiruvchi kuchlar, faktorlar emas, balki faqat dastlabki shart-sharoitlardir xolos. Miya biologik tarzda tashkil topgan a'zo sifatida ongning yuzaga kelishi uchun dastlabki shartdir, ong esa inson ijtimoiy tuzilishining mahsulidir. Asab tizimi tevarak atrofdagi olamni aks ettirish uchun tug'ma organik imkoniyatga ega. Lekin tegishli qobiliyat faqat ijtimoiy hayot sharoitidagi faoliyatda tarkib topadi. Qobiliyat kurtaklarining, ya'ni asab tizimi va miya ba'zi bir tug'ma anotomik va fiziologik xususiyatlarining mavjudligi qobiliyatning rivojlanishi uchun tabiiy shart-sharoitdir. Bu shart-sharoitlar qobiliyat rivojlanishini ta'minlaydi. U ta'lim tarbiya ta'sirida tarkib topadi.

Biologik xususiyatlar psixik taraqqiyotni harakatga keltiruvchi kuch emas, lekin uning taraqqiyotiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi.

Tabiiy xususiyatlar psixik xususiyatlar taraqqiyotining turli yo'llarini va usullarini belgilab beradi. Inson asab tizimining xususiyatlari o'z- o'zicha shaxsning hech qanday psixik xususiyatlarini belgilamaydi. Hech bir yaxshi rivojlangan bola

dadil yoki qo‘rqqoq, irodali yoki irodasiz, mehnatsevar yoki dangasa bo‘lib tug‘ilmaydi. Agar tarbiya to‘g‘ri tashkil qilinsa asab tizimining istalgan tipi asosida xarakterning barcha ijtimoiy qimmatli hislatlarini hosil qilish mumkin. Tabiiy xususiyatlar odamning biror sohada erishgan yutuqlari darajasiga ta’sir qilishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bolalardagi psixik rivojlanish va ta’lim o‘zaro uzviy bog‘liq jarayon bo‘lib, to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi va uning shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va ma’lum bir faoliyatni egallash imkoniyati jihatdan ustun turishlari va shu bilan bir paytda faoliyat turini egallash imkoniyati jihatdan ulardan ojizlik qilishlari ham mumkin. Demak, odamning ijtimoiy tashkil topgan va rag‘batlantirilgan faoliyati uning psixik rivojlanishini asosiy, vositasi va shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2018.
2. Karimova V.M. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Davletshin M.G‘. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.

4. Shoumarov G'.B. Psixologiya va tarbiya asoslari. – Toshkent: Sharq, 2016.
5. Mavlonov A. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
6. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – New York, 1950.
7. Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge, 1962.
8. UNESCO. Education and Child Development. – Paris, 2018.